

ДО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИПИНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ДОГОВОРІВ

З.Р. Бахрієва

*аспірантка Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського*

Постановка проблеми. Цивільним кодексом України в загальних положеннях про договір встановлені правила, якими передбачається право сторін змінити або розірвати договір. Зокрема, ці норми встановлюють такі підстави: порядок та наслідки розірвання договору, які мають застосовуватися до всіх цивільно-правових договорів. Але Цивільним кодексом України не встановлюються правила про припинення договору, які поширювались би на всі види цивільно-правових договорів, у тому числі з закінченням строку договору і у разі неможливості виконання договору. Йдеться про певні об'єктивні підстави, через які подальша дія договору або виконання договору сторонами стає неможливими. Більш того, загальні положення про припинення договору не погоджуються з положеннями, що регулюють правовідносини у зв'язку з припиненням окремих зобов'язань. Існує необхідність у повноцінному використанні загальних норм договірної права про припинення договорів та нагальна потреба у вирішенні численних колізій у договірному законодавстві для забезпечення єдності правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з припиненням цивільних договорів. Тому звернення до цієї проблеми є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У законодавстві та судовій практиці припинення договору часто розуміється як синонім припинення зобов'язання. У науці також, немає єдиного підходу до встановлення співвідношення між цими фактами. Лише недавно опубліковані наукові праці А.М. Блащука, О.І. Міхно, в яких за результатами здійснених авторами досліджень викладається проблема припинення договірного зобов'язання. Але цими науковими працями не була вичерпана вся проблематика співвідношення загальних та спеціальних норм щодо припинення договору.

Мета статті полягає у виявленні юридичних колізій між нормами цивільного законодавства для підвищення ефективності врегулювання відносин, що виникають у зв'язку з припиненням цивільних договорів.

Основні результати дослідження. До цього часу припинення окремих видів цивільно-правових договорів регулюється спеціальними правилами, встановленими щодо окремих видів договорів. Ці спеціальні правила не завжди обґрунтовано диференціюють припинення окремих видів договорів. Таким чином, можна констатувати про наявність у нормах договірної права, що регулюють відносини на заключній стадії їх існування, принципу єдності та диференціації, який так чи інакше є властивим різним галузям права. Він виражається через співвідношення загальних та спеціальних норм. Загальні норми, встановлені з метою регулювання будь-яких договірних відносин, та повинні охоплювати всі умови, підстави та порядок припинення договорів. Такі норми повинні розглядатися як основоположні правила. Спеціальні норми повинні конкретизувати

загальні норми, доповнювати їх, а в деяких випадках встановлювати вилучення із загальних норм, виходячи з видів окремих договорів.

Вчені пропонують виходити із розуміння терміну «тип» як самого широкого за своїм змістом поняття з максимальною сферою своєї дії, яким позначається однорідна група договорів, які мають ідентичну направленість, отже виражають найбільш загальні та істотні риси цього типу. Складовими елементами категорії «тип» виступають менші за обсягом класифікаційні утворення – «вид» та «підвид» [1, с. 31].

Отже, диференціація враховує особливості тієї чи іншої групи договорів, спрямованих на передання майна у власність, на передання майна в користування, на виконання робіт, надання послуг тощо. Подальша диференціація повинна враховувати специфіку окремих видів договорів, тобто поряд з спільними рисами договорів названих груп визначаються ще й власні риси окремих видів договорів. Наприклад, видами договорів, що належать до тієї групи, яка пов'язана з переданням майна у власність є договори купівлі-продажу, дарування, ренти, які, у свою чергу, можуть мати свої підвиди. Так, підвидами договору купівлі-продажу є договори поставки, роздрібною купівлі-продажу та інші, що мають певні особливості.

Але у науково – юридичній літературі звертається увага на неузгодженість між загальними та спеціальними нормами договірного права, яка полягає у тому, що в загальних положеннях про договори, зокрема щодо регулювання останньої стадії існування договірних відносин, відсутні положення про припинення договору. Водночас у нормах ЦК, які поширюються на окремі види зобов'язань, передбачаються підстави припинення окремих договорів.

Дійсно, стосовно окремих видів цивільно-правових договорів термін «припинення договору» широко використовується і у Цивільному, і у Господарському кодексах. Тлумачення Цивільного та Господарського кодексів про припинення договорів істотно утруднюється відсутністю як загального визначення поняття припинення цивільно-правового договору, так і будь-якого загального розуміння цього поняття, яке впливало б із загальних положень Цивільного та Господарського кодексів про зобов'язання та договори.

Звернувшись до Господарського кодексу можна помітити, що тут поняття припинення договору вживається як родове стосовно поняття розірвання договору як видового (ст. 291, 304 ГК). Повертаючись до Цивільного кодексу, ми помічаємо, що поняття припинення договору управління майном уживається як родове стосовно поняття розірвання цього договору у ст. 1044 ЦК, поняття припинення договору довічного утримання (догляду) вживається як родове стосовно поняття розірвання договору як видового у ст. 755 ЦК, поняття припинення договору страхування вживається як родове стосовно поняття відмови від договору страхування у ст. 997 ЦК, поняття припинення договору доручення як родово вживається стосовно поняття відмови від договору доручення у ст. 1008 ЦК, поняття припинення договору комерційної концесії як родово – стосовно відмови від договору у ст. 1126 ЦК, поняття припинення договору простого товариства як родово стосовно розірвання цього договору вживається у ст. 1141 ЦК.

Треба зауважити, що в деяких нормах замість підстав припинення договору законодавцем визначаються лише умови розірвання договорів (ст. 825, 834, 907 ЦК, ст. 374 ГК).

Окремі норми ЦК передбачають припинення договору як наслідок певних юридичних фактів. Наприклад, ч. 1 ст. 1027 ЦК встановлено, що у разі смерті фізичної особи або ліквідації юридичної особи – комісонера договір комісії припиняється.

Натомість, є норми, якими передбачається що договір за певних умов не припиняється. Так, за договором комерційної концесії встановлені правила, коли цей договір зберігає чинність щодо нового позначення правоволодільця, якщо користувач не вимагає розірвання договору (ст. 1128 ЦК). Також, якщо припинилося право, користування яким здійснюється за цим договором, дія договору комерційної концесії не припиняється, крім тих його положень, що стосуються права, яке припинилося (ст. 1129 ЦК).

З деяких норм непрямо випливає, що договір за відповідних умов не припиняється. По-перше, встановлено, що у разі зміни власника речі, переданої у найм, до нового власника переходять права та обов'язки наймодавця (ч. 1 ст. 77 ЦК). У ч. 2 ст. 770 ЦК також передбачається, що сторони можуть встановити у договорі найму, що у разі відчуження речі договір найму припиняється. Таким чином, якщо сторони не встановлять такої умови договору, він не має припинятися.

У правовідносинах, що виникають на підставі договору найму, виникає ситуація правової невизначеності унаслідок того, що в главі 58 ЦК використовуються суміжні видові поняття припинення, розірвання договору найму та відмова від нього. Йдеться про те, що ст. 781 встановлює підстави припинення договору, ст. 782 ЦК передбачає право наймодавця відмовитися від договору найму, ст. 783 та 784 ЦК закріплюють підстави, що породжують право на розірвання договору найму. Проблема полягає в тому, що обов'язок наймача негайно повернути наймодавцеві річ у стані, в якому вона була одержана, з урахуванням нормального зносу або у стані, який було обумовлено в договорі, передбачається тільки у разі припинення договору (ст. 785 ЦК). Очевидно, що зазначені наслідки мають наставати не тільки у разі припинення договору з підстав, передбачених ст. 781 ЦК, а й при припиненні договору з будь-яких підстав, зокрема при спливі строку договору та у разі його розірвання відповідно до ст. 782-784 ЦК, у тому числі шляхом відмови від договору.

Така ж ситуація виникає у правовідносинах позички, бо ст. 834 ЦК встановлює правила про розірвання договору позички, ст. 835 ЦК – про його припинення. І при цьому також із контексту цих статей слід зробити висновок про те, що зазначені поняття розуміються тут як суміжні видові. Але правові наслідки неповернення речі після закінчення строку користування нею встановлені у разі припинення договору позики (ст. 836 ЦК). Висновком від протилежного виявляється правовий припис, який непрямо впливає із цієї норми, та згідно з яким у разі розірвання договору позички позичкодавець не має права вимагати примусового повернення речі та відшкодування завданих збитків, бо для цього не існує правової підстави.

Ще одна юридична колізія виникає у зв'язку з тим, що ст. 836 ЦК має назву «Правові наслідки неповернення речі після закінчення строку користування нею», але у ст. 835 ЦК закінчення строку договору не визнане підставою припинення договору позички. Подібні колізії можна було б усунути шляхом звернення до загальних правил припинення договорів, які поширювались би на всі види цивільно-правових договорів. Але такі правила не встановлені. До того ж не існує і загального визначення поняття припинення договору.

У загальних положеннях про договір встановлені підстави, порядок та наслідки тільки стосовно зміни або розірвання договору (ст. 651-654 ЦК).

Так, у ст. 651 ЦК передбачені наступні підстави розірвання договору (аналогічні правила встановлені ст. 450 ЦК РФ):

- за згодою сторін;
- за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною;
- у разі односторонньої відмови від договору, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом;
- в інших випадках, встановлених договором або законом.

Так, О. Богуцький зауважує, що ЦК РФ також не передбачає та не дотримується чіткого поділу способів припинення договірних відносин. Як, приклад, дослідник наводить думку російського вченого А. Корецького, який пропонує розрізняти: якщо договір припиняється за згодою сторін, то слід вести мову про розірвання договору; якщо договірні відносини припиняються поза волею сторони і незалежно від неї, то така процедура є припиненням договору [2, с. 101].

Щодо співвідношення понять «припинення» і «розірвання договору», варто звернутися до сучасного дослідження О. Міхно, присвяченому проблемі припинення цивільно-правового договору. Автором зроблений порівняльний аналіз цих категорій, зокрема відокремлені їх спільні та відмітні ознаки.

Спільні ознаки:

- погашаються права й обов'язки сторін за договором на майбутнє;
- частина часу припинення договору співпадає з часом, коли договірні відносини можуть бути розірвані, – після його укладення до виконання сторонами його умов чи до закінчення строку його дії;
- припинення, як і розірвання договору, може відбуватися через суб'єктивні підстави, які передбачені укладеним договором чи законом.

Відмітними ознаками припинення і розірвання договору є:

- припинення договору відбувається після його укладення до спливу позовної давності пред'являти вимоги за ним, а розірвання договору на вимогу сторони (сторін) чи інших учасників правовідносин – до виконання сторонами його умов або зазвичай до закінчення строку його дії;
- для припинення договору необхідна наявність суб'єктивних або об'єктивних підстав, для розірвання – тільки суб'єктивних;
- розірвання договору може відбуватися за ініціативою однієї або обох сторін внаслідок односторонньої відмови від договору, чи на вимогу інших уповноважених учасників правовідносин, припинення – як за волевиявленням зазначених осіб (учасників), так і за відсутності такого [3, с. 84-85].

Варто зауважити, що для окремих цивільних договорів встановлені спеціальні підстави припинення також іншими нормативно-правовими актами. Наприклад, ст. 28 Закону «Про страхування» встановлює підстави припинення договору страхування, якими охоплюється розірвання договору, ст. 32 Закону «Про оренду землі», взагалі, має назву «Припинення договору шляхом його розірвання».

Висновок. На підґрунті всього вищезазначеного, треба зробити висновок про те, що в цивільному законодавстві України домінуючим є розуміння припинення договору як основної категорії. Поняття «припинення договору» є більш широким понят-

тям, яким охоплюється припинення договірних відносин з будь-яких підстав, у тому числі і шляхом розірвання договору. Невідповідність юридичної термінології, що вживається в Цивільному кодексі та інших законах, ускладнює визначення правових підстав та наслідків припинення договорів. Не можна вважати, що причиною таких колізій є диференціація норм, яка викликана особливостями відповідних цивільно-правових договорів. Отже, у цивільному законодавстві необхідно встановити загальні правові норми, які б забезпечували єдність правового регулювання припинення договорів, а стосовно окремих видів договорів – встановити тільки такі особливості, які обумовлені специфікою припинення окремих видів договорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бервено С.М.* Проблеми договірного права України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. юр. наук / Бервено С.М.; Київський національний університет імені Т.Шевченка. – К., 2006. – 40 с.

2. *Богущий О.* Підстави та порядок припинення договору про надання телекомунікаційних послуг / О. Богущий // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – №11. – С. 99-104.

3. *Міхно О.І.* Припинення договору за цивільним законодавством України: дис. на здобуття ступеня канд. юр. наук / Міхно О.І.; Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України. – К., – 2007. – 246 с.

Бахрієва З.Р. До проблеми правового регулювання припинення цивільних договорів

У статті розглянуто проблему правового регулювання припинення цивільних договорів. На підставі аналізу чинного цивільного законодавства, наукових праць, що стосуються припинення цивільно-правових договорів вносяться відповідні пропозиції, щодо підвищення ефективності регулювання відносин, що виникають у зв'язку з припиненням цивільних договорів.

Ключові слова: припинення договору, розірвання договору, єдність правового регулювання, диференціація правового регулювання, співвідношення загальних та спеціальних норм, юридична колізія.

Бахриева З.Р. К проблеме правового регулирования прекращения гражданских договоров

В статье рассмотрена проблема правового регулирования прекращения гражданских договоров. На основании анализа действующего гражданского законодательства, научных работ, касающихся прекращения гражданско-правовых договоров, вносятся соответствующие предложения по повышению эффективности регулирования отношений, возникающих в связи с прекращением гражданских договоров.

Ключевые слова: прекращения договора, расторжение договора, единство правового регулирования, дифференциация правового регулирования, соотношение общих и специальных норм, юридическая коллизия.

Bahrieva Z. To the problem of legal regulation of termination of civil contracts

This article analyzes the problem of the legal regulation of termination of civil contracts. Based on an analysis of current civil legislation, scientific works relating to the termination of civil contracts, for making appropriate proposals to improve regulation of relations arising in connection with the termination of civil contracts.

Key words: unity of the legal regulation of the differentiation of legal regulation, the ratio of general and special rules, termination of the contract termination, the legal conflict.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2011.